

A 2019-es közel-keleti tüntetéshullám margójára: „arab tavasz 2.0”?

*To the Margin of the 2019 Middle East Protest Wave:
Arab Spring 2.0?*

Csicsmann László

Összefoglaló: A tágabb közel-keleti térségben 2018 végén egy újabb tüntetéssorozat vette kezdetét, amelyet a média előszeretettel az „arab tavasz” második hullámaként emleget. A tüntetések négy államban – Algériában, Irakban, Libanonban és Szudánban – a vezetőknek a hatalomból való elmozdításához, majd egyfajta politikai átmenethez vezettek. A tanulmány arra tesz kísérletet, hogy a komparatív politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok diszciplínája segítségével dekonstruálja a 2019-es közel-keleti tüntetéseket. Vajon a négy államban történt események ugyanannak a régióbeli átalakulásnak az egyik epizódjaként, vagy egy teljesen új folyamat kezdeteként értelmezhetőek? Beszélhetünk-e velük kapcsolatban rezsimműltásról, és milyen forgatókönyvei lehetnek az átmenetnek? Mennyiben érinti a régió stabilitását az új tüntetéshullám? Az „arab tavasz” 10. évfordulójához közeledve hogyan összegezhetjük a 2010/2011-es követő átalakulás mérlegét?

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a négy államban a rezsimműltás felépítése, a fegyveres erők politikai befolyásának a mértéke, a belső etnikai-szektáriánus törésvonalak, illetve a hatalmon lévő elit és az ellenzék közötti erőegyensúly, valamint a külső hatások hogyan befolyásolják a politikai átmenetet.

Kulcsszavak: „arab tavasz 2.0”, tüntetéshullám, Algéria, Irak, Libanon, Szudán

Abstract: *In 2018 and 2019, the Middle East has witnessed a new wave of protests that has been called by the media as the second wave of the Arab Spring. The protesters achieved the removal of the leaders from the political power in four countries: Algeria, Iraq, Lebanon and Sudan. In these countries a political transition has started. The aim of this study is to deconstruct the 2019 protests building on the theoretical foundations of the International Relations discipline as well as the Comparative Political Science theory. One of the key questions of this research is whether the protests in the four countries constitute only a new episode of the previous transformation process or do they form a significantly new chapter in the regional political developments. What scenarios of the transition can be identified? And in general: on the 10th anniversary of the Arab Spring how can the balance of the post-2011 transformation be drawn?*

The aim of the study is to explore the institutionalisation of the political regimes in the four countries as well as to analyse the role of the armed forces, the internal ethno-religious fault lines, the balance between the ruling elite and the opposition, and the influence of foreign stakeholders in the political transition.

Keywords: Arab Spring 2.0, wave of protests, Algeria, Iraq, Lebanon, Sudan

Bevezetés

2020. december 17-én lesz a tizedik évfordulója annak, hogy a kilátástalan helyzetben lévő tunéziai zöldségárus, Muhammed Búazízi felgyújtotta magát, és tettével katalizátoraként szolgált annak a tüntetéshullámnak, amely a köznyelvben és a médiában „arab tavaszként” lett ismert. 2019-ben az évtized elején lezajlott tüntetéscunamihoz kísértetiesen hasonlóan, a demokrácia és a méltóság jelszavát skandalva, átfogó politikai reformokat követelve mentek az emberek az utcára.¹

Az „arab tavasz” második hulláma keretében a huszonnégy arab országból eddig tizenkettőben tartottak kisebb vagy jelentősebb tüntetéseket (Muasher, 2019). Négy államban – Algériában, Irakban, Libanonban és Szudánban – az elégedetlenség nagyobb méreteket öltött, és ez valamilyen formában érintette a fennálló hatalmi struktúrákat is. 2019 áprilisában az ellenzéki csoportosulások távozásra bírták a szudáni elnököt, Omar Haszan Ahmed al-Basírt, aki 1989 óta állt a szudáni iszlamista rezsím élén. Nagyjából ugyanabban az időben távozott az elnöki székből az Algériát az 1990-es évek polgárháborúját követően konszolidáló elnök, Abdel Azíz Búteflíka (Abdelaziz Bouteflika) is, aki a 2013-as agyvérzése óta nem szerepelt a nyilvánosság előtt. 2019 októberében lemondott a kormányfői tisztségéről a libanoni miniszterelnök, Szaad Haríri, aki 2016-ban alakíthatott kormányt. Többhetes tüntetés után, ugyanabban a hónapban jelentette be lemondását az iraki miniszterelnök, Ádil Abdul Mahdi, akit az Iszlám Állam katonai veresége után, 2018-ban bíztak meg az ország politikai és gazdasági újjáépítésével.

A jelen tanulmány azt a célt tűzi ki, hogy elsősorban a komparatív politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok diszciplínájának a segítségével dekonstruálja a 2019-es közel-keleti tüntetéseket. Vajon a négy államban történt események ugyanannak a régióbeli átalakulásnak az egyik epizódjaként, vagy egy teljesen új folyamat kezdeteként értelmezhetőek? Beszélhetünk-e az esetükben rezsímváltásról, és milyen forgatókönyvei képzelhetőek el az átmenetnek? Mennyiben érinti a régió stabilitását a 2019-es tüntetéshullám, továbbá az „arab tavasz” 10. évfordulóához közeledve hogyan összegezhetjük a 2010/2011-et követő átalakulás mérlegét?

Elméleti alapvetések

A 2010/2011-es tüntetéshullám nem az első volt a térség történetében. Az 1980-as évek gazdasági liberalizációs intézkedései hatására ún. kenyérlázadások rázták meg a Közel-Keletet és Észak-Afrikát. Az akkori lépések hátterében általában a magas állami szubvenciók rendszere állt, vagyis egy olyan íratlan társadalmi szerződés, amely szerint az alacsony szintű politikai szabadságjogokat az alapvető élelmiszerek és az

¹ A kézirat lezárásának ideje: 2020. május 15.

üzemanyag alacsony ára kompenzálta. Mindez elsősorban a köztársaságokra volt jellemző, a monarchiák intézményesülése ettől eltérően alakult. A gazdasági liberalizáció következtében a szubvenciók aránya fokozatosan csökkent, ami elégedetlenséget váltott ki, és végső soron a társadalmi szerződés fokozatos felbomlásához vezetett.

2010/2011 fordulójára az autoritárius stabilitásra épülő politikai, gazdasági és társadalmi modell – különféle okokból – felbomlott, és ez vezetett el az ún. „arab tavaszhoz”. A tágabb közel-keleti térségben az elmúlt tíz esztendőben egyidejűleg egy hármast – globális, regionális és lokális – szintű átalakulás játszódott le (Csicsmann, Nagyné Rózsa és Szalai, 2017). Globális szinten az ún. posztamerikai Közel-Keletről beszélhetünk: az Amerikai Egyesült Államoknak a térségből való visszavonulásával (*disengagement*) három másik szereplő töltötte be a vákuumot: az Európai Unió, Oroszország és Kína. Bár az Egyesült Államok továbbra is meghatározó szereplő maradt a térségben, a vizsgált területtel kapcsolatos számos kérdésben mégsem artikulálja az érdekeit. Regionális szinten a Közel-Kelet új hidegháborújának nevezett iráni–szaúdi hatalmi versengés a jellemző, amely számos proxyháború formájában ölt testet (pl. a szíriai vagy a jemeni polgárháború).

A harmadik, azaz a lokális szint a 2011-es tüntetéseket követő politikai transzformáció időszakát jelöli ki – és kérdéses, hogy mennyiben zárult az le. Az első két szinten zajló változás nem függetleníthető az „arab tavasz” zömében belpolitikainak tűnő eseményeitől. A regionális ambíciókkal és képességekkel rendelkező államok az elmúlt tíz esztendőben erőteljesen befolyásolták a belpolitikai folyamatok kimenetelét. Például az egyiptomi átalakulásban a Szaúd-Arábia és Katar közötti rivalizálás hatása volt megfigyelhető: Rijád jelentős szerepet játszott a Muszlim Testvériség hatalmának megdöntésében, illetve Abdul Fattáh asz-Szíszi elnökké választásában.

Az „arab tavasz” első hullámában érintett politikai rezsimek átalakulásának – mára jól látható módon – többféle módja volt, amelyeket nagymértékben a politikai rendszerek kiinduló jellemzői határoztak meg. A 2011-es felkelés következményeként összességében négyféle kimenetet láthattunk:

- Egyiptom a visszarendeződés példája, hiszen 2013 óta ismét a fegyveres erők dominanciájára épülő Szíszi-rezsim vette át a hatalmat;
- Tunéziában zajlott le az egyetlen sikeres demokratikus átmenet;
- az állami struktúrák meggyengülésének következményeként államvákuum és polgárháború alakult ki négy államban: Irakban,² Jemenben, Líbiában és Szíriában;
- az összes többi arab országban a hibrid politikai rezsimek bevezettek néhány demokratikusnak látszó politikai reformot, ugyanakkor az alapvetően autoriter

2 Irakban az átalakulás a 2003-as nemzetközi beavatkozáshoz köthető, amely az amerikai kivonulással 2011-ben formálisan lezárult ugyan, ám a megoldatlan problémák a polgárháború szélére sodorták az államot.

struktúrák terén nem történt érdemi átrendeződés (pl. Marokkóban VI. Mohamed „felvilágosult autoritarianizmusa”, amelynek keretében alkotmánymódosítást hajtottak végre 2011-ben).

A közel-keleti politikai rendszerekkel foglalkozó szakirodalom szerint az elemzők által az „arab tavasz” eseményeinek magyarázatához használt mindkét elméleti keret kudarcot vallott. Az ún. *demokratizációs elmélet* – amely Latin-Amerika és a kelet-közép-európai térség sikeres átmenetéből táplálkozott – értelmében az autoritárius rezsimmel szembeni felkelés a demokratikus átalakulás kezdete (Hinnebusch, 2015, 205–206. o.). A közel-keleti politikai transzformáció eredményeként azonban csupán egyetlen arab állam vált demokratikussá: Tunézia. A szakértők az ország kapcsán két tényre hívják fel a figyelmet. Egyrészt a tunéziai helyzetnek a többiétől eltérő sajátosságaira: a homogén társadalom, a franciául beszélő elit, az országos szakszervezet szerepe a lakosság mozgósításában, az apolitikus fegyveres erők és az önmérsékletet gyakorló politikai szereplők – különösen az iszlamistákkal szemben (Zoubir, 2015). Másrészt viszont a tunéziai modell törekénységére, ugyanis az észak-afrikai állam egyelőre nem tekinthető konszolidált demokráciának, hiszen a régi elit javarészt ugyanazokat a politikai pozíciókat tölti be, mint Zajn al-Ábidín bin Ali (Zine El Abidine Ben Ali) elnöksége idején (Gallien és Werenfels, 2019), vagyis a demokratizáció nem irreverzibilis folyamat.

Ezzel szemben az ún. *posztdemokratizációs diskurzus*, amely az „arab tavaszt” megelőzően nyert teret, az autoritárius stabilitás elméletére alapoz: a közel-keleti politikai rezsimek ellenállók (*authoritarian resilience*) az őket alulról vagy éppen kívülről érő politikai nyomásnak (Hinnebusch, 2015, 205–206. o.). Ez az elmélet különösen a Steven Heydemann-féle *authoritarian upgrading* elméletére épít, vagyis arra a tanulási folyamatra, amelynek során az ún. posztpopulista köztársaságok és a nem olajmonarchiák (Jordánia és Marokkó) az 1990-es években a lakosság és az ellenzéki szereplők feletti ellenőrzés új formáját sajátították el. Heydemann (2007) szerint ennek az alábbi öt aspektusa különböztethető meg:

- a civil társadalom irányítása;
- a politikai viták lerendezésének új módszerei;
- a szelektív gazdasági reformok előnyeinek a felhasználása;
- az új kommunikációs csatornák feletti ellenőrzés kiépítése;
- új típusú nemzetközi kapcsolatok kiépítése, elsősorban nem nyugati államokkal.

Az autoritárius rezsimek új szintre emelkedése hozzájárult a stabilitásukhoz, ám a 2011 tavaszán történt eseményeket az elméletek már nem képesek megmagyarázni: ugyanis az ellenőrzés több szempontból is kicsúszott bizonyos rezsimek kezéből.

A 2011-es „arab tavasz” elsősorban a köztársaságokat érintette, míg a monarchiák ellenállóbbnak, stabilábbnak bizonyultak a tüntetésekkel szemben. Ez utóbbit a szakirodalom a monarchiák kivételességéért (*monarchical exceptionalism*) értelmezi, de erről

jelentős viták folynak (Yom, 2012). Tekintettel arra, hogy a monarchiák jelentősebb hányada ún. járadékgazdaság (*rentier economy*), vagyis a költségvetésben az olaj- és földgázkészletek értékesítéséből származó bevételek dominálnak – azok alapozták meg a jóléti kiadásokat, és ezáltal hozzájárultak a társadalmi szerződés fenntartásához. De a monarchiakon kívül más arab államok is éltek 2011-ben a közkiadások jelentős mértékű megemelésének a lehetőségével, és azzal próbálták elhallgattatni a komolyabb reformokat követelő hangokat. Ennek tipikus példája Algéria, ahol az olaj- és földgázbevételek lehetővé tették, hogy Búteflíka elnök 2011 februárjában 25 százalékkal növelje a jóléti kiadásokat (Khon és Mezron, 2014, 2. o.). A monarchiák stabilitásáról folyó viták az államrendszer kialakulásától kezdve meghatározták a Közel-Kelet-tanulmányokat, hol amellet érvelve, hogy azok stabilabbak, hol éppen az ellenkezőjét állítva.

Marina és David Ottaway szerint az arab világ az „arab tavasz” keretében és azóta immár a harmadik nagy átalakulási hullámon megy keresztül. A 20. század első felében szétesett az arab területek nagy részét is magában foglaló Oszmán Birodalom, ami a mai államrendszer kialakulásához vezetett. A második átalakulás az 1950-es és 60-as évekre, az arab nacionalizmus korszakára tehető, amelyet 2011-ben a harmadik transzformáció, az „arab tavasz” követett (Ottaway és Ottaway, 2019, 1–2. o.). James M. Dorsay fogalmazta meg a tanulmányában azt a kérdést, ami a jelenlegi témánk – az „arab tavasz 2.0” – szempontjából is fontos: ha átalakulás zajlik, akkor az pontosan merre tart? Dorsay utal arra is, hogy egy politikai átalakulás átlagosan fél évszázadig tart, vagyis jelenleg az elején járunk (Dorsay, 2018, 84. o.). Ha az említett két elméletet – a demokratizációs és posztdemokratizációs megközelítést – elvetjük, akkor joggal merül fel a dilemma, hogy milyen irányba fejlődnek az arab politikai rezsimek. A szakirodalom egy része arról értekezik, hogy a 2011-es tüntetésekkel az autoritárius rezsimek felbomlottak (*authoritarian breakdown*), s azzal kezdetét vette az átalakulás (Stepan és Linz, 2013). Más elemzők azonban vitába szállnak ezzel a megközelítéssel, és óvatosságra intenek a politikai rezsimek összeomlásával kapcsolatban (Stacher, 2015, 260–261. o.).

A 2019-es tüntetéshullám általános jellemzői

A fenti megállapításokból következik, hogy a 2019-es tüntetéshullám a 2010–2011 fordulóján kezdődött, hármas szinten zajló átalakulásnak a része, és önmagában nem tekinthető egy strukturálisan új eseménysorozatnak. Miközben a négy állam – Algéria, Irak, Libanon és Szudán – politikai eseményei között számos különbséget látunk, azokat jó néhány hasonlóság is jellemzi. A továbbiakban igyekszem összefoglalni ezeket.

1. Az arab világban 2019-ben lezajlott események egy *globális tüntetéshullámba* illeszkednek. Az év során ugyanis – többek között – Hongkongban, Bolíviában, Chilében, Haitin és Hondurasban is tüntetések kezdődtek, és a mögöttes szociálpolitikai problémák szintén hasonlóak voltak: a lakhatási nehézségek, a korrupció,

a klímaváltozás, a fiatalok munkanélkülisége és a növekvő jövedelemegyenlőtlenségek vezették az utcára a rezsimmel szemben kritikus tömegeket. A tüntetők a teljes politikai rendszer reformját követelték Pakisztántól Katalóniáig, ami bizonyos értelemben egy világméretű „elitellenes” hangulattal is párosult. Általánosságban elmondható, hogy mindenütt egy ideológiáktól mentes, továbbá vezető személyiségek és politikai erők nélkül zajló megmozdulásokról volt szó, amelyeket a virtuális tér, a közösségi média kapcsolt össze. Más vélemények szerint azonban a tüntetések egy globális neoliberalizmus-ellenes mozgalommá kapcsolódnak össze, amelynek lényege a Nemzetközi Valutaalap (*International Monetary Fund, IMF*) és a washingtoni konszenzus által diktált szigorú gazdasági feltételek elutasítása. Bármilyen irányba alakulnak is a globális események, kétségtelen tény, hogy a 2011-es arab tüntetések során a globális színtér még nem játszott ekkora szerepet. Bár az „arab tavasz” hatással volt például az Egyesült Államokban kibontakozó *occupy* mozgalomra, 2019-ben a tüntetések egymásra való hatása jóval élesebben, láthatóbban jelentkezett (Werbner, Webb és Spellman-Poots, 2014).

2. A 2019-es tüntetések egyik fontos tanulsága a Heydemann és Leenders (2011) által kifejtett *adaptív autoritarizmus* tétele, amely szerint egy kétirányú szocializációs folyamatnak lehetünk a tanúi. Egyrészt a rezsimek költség-haszonelemzést végeznek, és elsajátítják azokat a technikákat, amelyek a tüntetések megfékezéséhez vezetnek. Az arab világ vezetői tehát árgus szemekkel figyelik a régióban zajló politikai folyamatokat, és a lépéseiket, politikájukat azok értékelésének megfelelően alakítják. Ilyen például az erőszak alkalmazásának a kérdése. Az, hogy 2011 márciusában Líbiában külső (NATO-) beavatkozásra került sor, csökkentette annak a lehetőségét, hogy másutt is hasonló lépés történjen. Így például a Bassár al-Aszad vezette szíriai rezsim inkább nagyobb fokú erőszakot alkalmazott a felkelőkkel szemben, mert úgy ítélte meg, hogy nem kell külső beavatkozással számolnia. Másrészt viszont a tüntetők is „tanulnak”, és a más országokból származó tapasztalatokat felhasználják a saját, helyi eseményeik alakításához. Ennek egyik példája volt 2019 áprilisában a szudáni és az algériai események párhuzamos alakulása. Algériában Búteflíka elnök április 2-án mondott le az elnöki posztról, ami arra sarkallta a szudáni tüntetőket, hogy Basír elnök lemondását követeljék, akit április 11-én el is távolított a hadsereg a hatalomból. Szudánban nemcsak a tüntetők követték az algériai példát, hanem a fegyveres erők is, ami hozzájárulhatott az elnök gyors leváltásához (demonstrációs hatás).
3. Felmerül a kérdés, hogy milyen tényezők magyarázzák, hogy a vizsgálandó négy államban nem 2011-ben szabadultak el az indulatok, hanem 2019-ben zajlottak jelentősebb megmozdulások. Ehhez érdemes segítségül hívni a rezsimitipológiát, amely rámutat a térségbeli különbségekre. Mehran Kamrava az 1998-as tanulmányában Algériát és Szudánt egy csoportba sorolta: a katonai rezsimek közé

(Kamrava, 1998). Szudánban ugyanis 1989-ben katonai puccsal döntötte meg a civil kormányt Omar Haszan Ahmed al-Basír, aki egészen 2019-ig volt hatalmon. Abdel Azíz Búteflíka a polgárháborút követően lett az Algériát politikailag konszolidáló elnök, akit szintén a fegyveres erők juttattak előbbre 1999-ben. Kamrava Libanont protodemokratikus államként említi, Irakot pedig ún. befogadó-populista rezsimként. (Ez utóbbi esetén azonban figyelembe kell venni, hogy a tanulmány a 2003-as iraki beavatkozás előtt készült.)

Az 1. táblázatban egy olyan rezsimtipológia található, amely két tényezőt vesz figyelembe, a monarchiák *versus* köztársaságok, valamint a járadékgazdaság *versus* nem járadékgazdaság megoszlásban. Az „arab tavasz” első – rezsimstabilitást fenyegető – hulláma a táblázat jobb felső sarkában szereplő országokban (nem járadékgazdaság köztársaságokban) jelentkezett, míg a rezsimstabilitás szempontjából a legerősebbeknek a Perzsa-öböl (a továbbiakban: Öböl) menti olajmonarchiák tűntek, amelyek a monarchikus berendezkedésük mellett jelentős olaj- és földgázvagyonnal rendelkeznek (Brownlee, Masoud és Reynolds, 2015, 60. o.). A 2019-es arab tüntetéshullám elsősorban ismét a köztársaságokat érintette roszszabbul, a monarchiákban megint elnémitották a tüntetőket. Míg azonban 2011-ben elsősorban a nem járadékgazdaságok kerültek az események központjába, most Algéria és Irak – két járadékgazdaság – került sorra. A másik két ország – Libanon, illetve a 2011-es szétszakadását követő Szudán – egyértelműen olajban szegény köztársaságnak tekinthető, vagyis nem járadékgazdaság.

1. táblázat³

Az arab politikai rezsimek tipológiája

Államforma	Járadék szerepe	
	Olajban gazdag államok (járadékgazdaságok)	Olajban szegény államok (nem járadékgazdaságok)
Nem örökletes rezsimek (köztársaságok)	Algéria, Líbia, Irak	Egyiptom, Tunézia, Jemen Szíria, Palesztina, Libanon
Örökletes rezsimek (monarchiák)	Bahrein, Kuvait, Omán, Katar, Szaúd-Arábia, Egyesült Arab Emírségek	Jordánia, Marokkó

Mind a négy országban közös, hogy az elmúlt évtizedekben a társadalmuk az erőszak különféle szintjeit tapasztalta meg polgárháború/háború formájában. Libanonban 1975-től 1990-ig tartott a testvérháború, amely több mint százezer halálos áldozatot követelt. Szudánban a gazdasági, etnikai és vallási belviszálynak két szakasza volt (1955–1972, majd 1983–2005), majd Dél-Szudán 2011-ben kivált

3 Forrás: Brownlee, Masoud és Reynolds, 2015, 60. o.

és önálló ország lett. Algériában az 1989-es választások után bontakozott ki a polgárháború, amely egészen 2002-ig tartott, és a halálos áldozatok száma több tízezer volt. Irakban a 2003-as amerikai beavatkozást követően felkelés bontakozott ki, a kivonulás pedig az Iszlám Állam 2014-es térdnyerésének adott zöld utat. A polgárháborús/háborús körülmények részben magyarázzák, hogy 2011-ben miért történt meg a lakosság teljes körű mobilizációja (Dunne, 2020, 184–185. o.).

4. A négy állam további hasonlóságait/különbségeit a főbb gazdasági és szociális mutatók alapján a 2. táblázat foglalja össze. Az eltérő paraméterek – ahogy arra a szakirodalom is rámutatott – azt bizonyítják, hogy pusztán a szociális problémákból nem lehet levezetni sem a tüntetéseket, sem azok kimenetelét. A Világbank adatai szerint mind a négy állam közepes jövedelmű országnak minősül, Szudán azonban az arab világon belül a legalulfejlettebbek egyike. A fiatalok munkanélküliségi adatai mindenhol nagyon magasak. A táblázatból látható, hogy a négy állam között jelentős fejlettségbeli különbségek vannak.

2. táblázat⁴

A négy arab állam főbb mutatói 2020-ban
(az utolsó rendelkezésre álló adatok alapján)

Jellemzők	Országok			
	Algéria	Irak	Libanon	Szudán
Lakosság (millió fő)	43	39	5,5	45,6
1 főre jutó GDP (USD)	15.200	16.700	19.600	4.300
Szegénység (százalékban)	23,0	23,0	28,6	46,5
Munkanélküliség (százalék)	11,7	16	9,7	19,6
Munkanélküliség a 15–24 évesek körében (százalék)	39,3	25,6	n.a.	n.a.
Urbanizációs ráta (százalék)	73,7	70,9	88,9	35,3
Írni-olvasni tudok aránya a 15 év felettiek körében (százalék)	81,4	50,1	95,1	60,7

5. Hinnebusch (2015) arra mutatott rá, hogy a tüntetések kimenetelét, az átalakulás egyfajta útfüggőségét a kiinduló állapot – a rezsim típusa és az állam konszolidáltságának a foka – határozta meg. Stacher (2015) is úgy vélte, a tüntetések következményeinek elemzésénél a többdimenziós vizsgálat a helyes megközelítés. A változást előidéző ágensek (*agency*) között említette a fegyveres erők politikai szerepét, az eliten belüli megosztottság kérdését, a tüntetők/ellenzék és a rezsim közötti erőviszonyokat – és mindez kiegészíthető a külső tényező szerepével.

⁴ Forrás: CIA Factbook, 2020.

A jelen tanulmány a továbbiakban arra tesz kísérletet, hogy az alábbi szempontok mentén összehasonlítsa a négy államban jelenleg is zajló eseményeket:

- a rezsim típusa (a tágabb kontextus);
- az állam konszolidáltságának foka, a társadalmi törésvonalak;
- a fegyveres erők szerepe;
- a rezsim és az ellenzék közötti erőviszonyok;
- a külső (regionális és globális) tényezők szerepe.

Felmerülhet a kérdés, hogy vajon helyes-e az a megközelítés, amely mindössze négy országra szűkíti le az elemzési keretet. Ám ezekre az államokra – többek között – éppen azért esett a választás, mert mindegyikben menesztették a végrehajtó hatalom fejét, és elkezdődött egy átmenet. A fentiekben azonban utaltam arra, hogy mindez nem azt jelenti, hogy a változások pusztán ezt a négy arab államot érintenék. A bemutatott „tanulási folyamat” révén az egyes eseményeknek például hatásuk van a környező arab államokra is, illetve az átalakulás bizonyos értelemben önálló dinamikával is rendelkezik.

A 2019-es tüntetések tágabb kontextusa

Algéria

Algériában a politikai rendszer kiépülésére jelentős hatást gyakorolt a függetlenségi háború (1954–1962), amelynek következtében a fegyveres erők dominanciájára, a Nemzeti Felszabadítási Front (*Front de libération nationale*, FLN) nevű párt uralmára és erős elnöki pozícióra épülő politikai rendszer alakult ki. Az 1979-ben hatalomra került Sádli Bendzsedid (Chadli Bendjedid) elnök vezette ország 1988-ban súlyos gazdasági helyzettel került szembe, és a nehézségek a lakosság körében elégedetlenséget váltottak ki, ami októberre országos méretű tüntetésekké fajult. Az egyes elemzők által „algériai tavasznak” is nevezett eseménysorozat a rezsimtúlélési stratégiát váltotta ki az ország vezetéséből: az elnök a fegyveres erők beavatkozását kérte – ami ötszáz halálos áldozatot követelt –, miközben politikai látszatreformokat hirdetett, amelyek részeként az 1989-es alkotmánymódosítás megszüntette az FLN politikai monopóliumát. Mindezek eredményeként új politikai szereplők jelentek meg. Közéjük tartozott a hamarosan igen népszerűvé vált iszlamista mozgalom is, amely Iszlám Üdvfront (*Front islamique du salut*, FIS) néven pártot alapított, és az 1990. júniusi helyhatósági választáson a szavazatok 55 százalékát szerezte meg. Az 1991 decemberében tartott országos parlamenti választások első fordulóján a FIS meghatározó többséget szerzett, ezért a fegyveres erők 1992-ben közbeléptek, és megakadályozták a második forduló megtartását. Az ország érdekeire hivatkozva katonai hatalomátvétel és az ún. mélyállam (*deep state*) következett. Algéria polgárháborús helyzetbe került, amiből csak Abdel Azíz Búteflíka

elnöksége (1999–2019) idején lépett ki (Bouandel, 2016). Az ún. „iszlamista veszélyre” alapozó, inkább autoriter, mint demokratizációra épülő politika hivatkozási alapja éppen a korábbi példa volt.

Búteflíka a 2000-es évek elején a polgárháború utáni konszolidáció és megbékélés jelképévé vált, és jelentős szerepe volt abban, hogy az országról külföldön is egy normalitást sugárzó kép alakuljon ki. Az 1999-ben elfogadott törvény széles körű amnesztiát adott mindazoknak, akik nem követtek el súlyos bűncselekményt. Tekintettel a mintegy kétszázezer halálos áldozatra, a kérdésnek óriási társadalmi jelentősége volt. A 2005-ös Béke és nemzeti megbékélés kartája formálisan lezárta a polgárháborút (Aghrout, 2008, 35–37. o.). Búteflíka 2008-ban úgy módosította az alkotmányt, hogy az lehetővé tette a korlátlan újraválasztását. 2011-ben a nagyobb városokban kirobbant ugyan egy-egy tüntetés, ám a polgárháború emlékezete, valamint a jóléti kiadások növelése megakadályozta a lakosság frusztrációjának a további kinyilvánítását.

Búteflíka 2013-ban agyvérzést kapott, tolószékbe került, és azóta nem tartott nyilvános beszédet. Az évtized közepétől több politikai jellegű tüntetés rázta meg az országot, amelyekben jelentős szerepet játszott az olajárak csökkenése, amellyel – különösen 2016 után – együtt járt a költségvetési kiadások lefaragása és azzal az 1999-ben „megkötött” társadalmi szerződés vége. Az algériai költségvetés egyensúlyának biztosításához hordónként 116 dolláros olajjára lenne szükség, ami jelenleg elérhetetlennek látszik (Bartu, 2020a, 10. o.). A polgárháború vége óta pedig 20 esztendő telt el, azaz felnőtt egy olyan új generáció, amely akkoriban még nem is élt. 2019-ben az államfő munkatársai bejelentették, hogy Búteflíka ötödik alkalommal is indulni fog a 2020-ra tervezett elnökválasztáson – ám azt végül a tüntetések megakadályozták.

Szudán

Szudán politikai fejlődésében – az 1955-ben kirobbant észak–déli polgárháború következtében – a fegyveres erőknek szintén meghatározó súlyuk volt. Az 1972-ben megkötött addisz-abebai megállapodás a polgárháború első szakaszának a lezárulását jelentette, ám 1983-ban a második szakasz következett. 1989-ben Omar Haszan Ahmed al-Basír, a szudáni fegyveres erők ezredese katonai puccsot hajtott végre, majd egy nyílt katonai diktatúra keretében 1993-ig a Nemzeti Megmentés Forradalmi Irányító Tanácsa vezetője volt. 1993-ban – immár civil köntösben – a Nemzeti Kongresszus Párt élén Szudán elnöke lett. Az államfő vezetésével egy felülről irányított iszlamizációs politikát valósítottak meg, amelynek keretében bevezették a saríát. Ebben jelentős szerepet játszott Haszan at-Turábi, akit a szudáni iszlám forradalom szellemi atyjának tartanak (Collins, 2008, 185–187. o.).

A Basír-rezsim 30 éve alatt egy olyan politikai rendszer épült ki, amelyben egyensúly alakult ki az iszlamisták és a fegyveres erők, illetve az egymással rivalizáló fegyveres

csoportok között, továbbá kielégítette a kartúmi gazdasági elit érdekeit is. Ez a típusú hatalomberendezkedés egy szűk kör érdekeit támogatta, a szélesebb értelemben vett társadalmi csoportok és politikai mozgalmak mindebből kimaradtak (Tossell, 2020).

Az 1990-es években a szudáni olajtermelés- és export jelentős mértékben megnövekedett, ez finanszírozta a Basír-rezsimnek a déli felkelő csoportokkal, valamint a John Garang vezette Szudáni Népi Felszabadítási Mozgalommal (*Sudan People's Liberation Movement*, SPLM) szembeni fellépését is. A rezsimnek kifejezetten negatív a nemzetközi megítélése, amiben döntő szerepet játszanak az ún. dárfúri atrocitások (különösen a 2004-ben elkövetettek). Így Basír lett az első olyan hivatalban lévő kormányfő, akivel szemben a Nemzetközi Büntetőbíróság nemzetközi elfogatóparancsot adott ki (2009). 2011-ben, éppen az „arab tavasz” kirobbanásának évében, a nemzetközi közösség támogatását élvező Kormányközi Fejlesztési Hatóság (*Intergovernmental Authority for Development*, IGAD) nevű, kelet-afrikai szervezet béketerve nyomán jött létre az afrikai kontinens legfiatalabb állama, Dél-Szudán. A maradék Szudán elveszítette az olajvagyonát és a mezőgazdasági termelésre alkalmas területe jelentős részét, és 2012–2013-ban nyílt háborús konfliktusba került új szomszédjával, a független Dél-Szudánnal. Ugyanakkor jelentős megmozdulások is zajlottak az országban, amelyekben elsősorban ifjúsági csoportok, illetve egyetemisták vettek részt, akik politikai és gazdasági reformokat követeltek. A tüntetéseket azonban a fegyveres erők vérbe fojtották: a források szerint mintegy kétszáz halottja volt az összecsapásoknak (Tossell, 2020, 4. o.).

Az olajbevétel jelentős részének elvesztése és az ország költségvetési helyzetének romlása 2018-ban a szudáni nemzeti valuta leértékelődését idézte elő, aminek nagy szerepe volt a tüntetések 2018. decemberi kirobbanásában. Az üzletekben áruhiány jelentkezett, és azon üzleti körök, amelyek korábban Basírt támogatták, sorra kihátráltak mögüle. 2019-ben – Algériához hasonlatosan – elindult a 2020-as elnökválasztással kapcsolatos politikai diskurzus, amelynek keretében felmerült többek között Basír újraválasztásának a kérdése. Ez azonban nemcsak a lakosság körében, hanem már az eliten belül is vitákat generált (*Sudan's Uncertain Transition*, 2019, 3. o.). 2020 februárjában Basír egy televíziós beszéd során ígéreteket tett a tüntetőknek, azonban a fegyveres erők április folyamán eltávolították az elnöki pozícióból.

Libanon

Libanon politikai fejlődése az előző két államétól némiképp eltérően alakult. A klánok befolyására épült ún. konfesszionális politikai rendszer 1975-ben súlyos válságba került, amelynek következményeként véres polgárháború robbant ki. A konfliktus csak 1990-ben, a táífi megállapodással zárult le, amely átalakította a felekezeti alapú hatalommegosztást: a 128 parlamenti mandátumot fele-fele arányban osztotta meg a keresztény és a muszlim felekezetek között, s ezzel új alapokra helyezte a szektáriánus

egyezséget (*sectarian bargain*) (Mackey, 2008, 138–140. o.). Az 1943 óta működő állami funkciók megosztása változatlan maradt: a mindenkori elnök a maronita keresztények, a miniszterelnök a szunnita muszlimok, míg a parlament elnöke a síita muszlim közösségből kerül ki. Az alkotmány értelmében tizennyolc, jogilag elismert vallási felekezet létezik, amelyek a politikai életben, így a törvényhozásban is képviseleti joggal rendelkeznek.

Az 1943-as libanoni nemzeti paktum, illetve az alkotmány értelmében a végrehajtó hatalom az elnök kezében összpontosul, amely egyben a maronita keresztény közösség dominanciáját is eredményezi. Az 1975-ös polgárháború kirobbanásának egyik oka éppen a demográfiai változásokban rejlik, ugyanis az a muszlimok javára billentette át a mérleget. Nem véletlen, hogy az utolsó libanoni népszámlálást 1932-ben tartották, és azóta tabutémának számít a politikai életben. A táífi egyezmény azért is egy fontos mérföldkő, mert véget vetett a maronita közösség dominanciájának, és a miniszterelnöki pozícióhoz, illetve a kormányhoz mint testülethez kapcsolta a végrehajtó hatalmat. A megegyezés óta a legfőbb problémát Szíria 1976 óta tartó politikai befolyása jelentette, amely kvázi megakadályozta a libanoni politikai fejlődést. Damaszkusz elsősorban a Szíria-barát politikai csoportokat preferálta, és alapvetően átalakította a libanoni belső erőviszonyokat. 2005-ben azonban – a korábbi libanoni miniszterelnök, Rafík Haríri meggyilkolását követően – a szíriai csapatok nemzetközi nyomásra távozni kényszerültek az országból, ami teret engedett az önálló politikai fejlődés lehetőségének (Salloukh, 2010, 134–140. o.).

A 2005-ös ún. cédrusos forradalom tulajdonképpen két táborra osztotta a libanoni politikai palettát: a Szíria-barát és a Damaszkusz befolyását ellenző platformra. Az utóbbit a meggyilkolt miniszterelnök fia, Szaad Haríri vezetése alatt álló Március 14. Szövetség alkotja, amelynek főbb erői: a szunnita muszlimok körében népszerű Jövő Mozgalom, a maronita keresztények között a Libanoni Erők, a Katáib párt, valamint az ún. Függetlenségi Mozgalom. A szíriai beavatkozást segítő politikai csoportokat a Március 8. Szövetség tömöríti, élén a Hezbollah mozgalommal. A cédrusos forradalom vákuumhelyzetet teremtett a libanoni politikai életben, amelyet a Katar közvetítésével 2008-ban tető alá hozott dohai megállapodás zárt le. Doha után egy egységkormány jött létre, és a korábban a fegyveres erők parancsnoki posztját egy évtizeden át betöltő Michel Szulejmán független politikusként került az addig betöltetlen elnöki pozícióba, aki nemzeti párbeszédet hirdetett. A megállapodás értelmében az egységkormányban a Szíria-párti ellenzék vétőjoggal rendelkezett.

A jelen tanulmány terjedelmi okokból nem tud részletesen kitérni a szövevényes libanoni belpolitikai kérdésekre, így a 2016 utáni időszakra érdemes fókuszálni. 2016-ban a Szíria-barát erők egyik szimbolikus alakja, Misel Aún (Michel Aoun) lett az ország elnöke, a kormányfői pozícióba pedig a Március 14. Szövetség prominens alakja, Szaad Haríri került. Libanonban az elmúlt évtizedben számos országos méretű politikai

megmozdulás zajlott. 2011-ben, az „arab tavasz” első hullámában a szektarianizmus ellen vonultak a tüntetők az utcára, akik a „kenyér, tudás és nem a szektarianizmus” szlogent hangoztatták. A szíriai válság kirobbanása azonban súlyos megpróbáltatásokat okozott, és némiképp befagyasztotta az éppen ébredő libanoni lakossági mobilizációt. Bár az országban folyamatosan rendeztek kisebb tüntetéseket 2011 után is, országos szintű megmozdulásra csak 2015-ben került sor. Azon a nyáron bontakozott ki az ún. „szemétválság”, miután az egyik, hulladéklerakásra kijelölt vidéki településen, Naamában a helyi lakosság lezárta az utat az odaérkező teherszállító járművek előtt. A helyinek induló tüntetés néhány hét leforgása alatt áttért a fővárosra, és a kormányzat válságkezelő képességével elégedetlen állampolgárok – ideológiai vagy szektariánus hovatartozástól függetlenül – az utcára vonultak. A Hirák [mozgalom] névre keresztelt tüntetéshullámhoz augusztusban százezer ember csatlakozott. Az okok között jelentős szerepet játszott a rendszeres áramkimaradás, a növekvő munkanélküliség és a politikai elit korrupszája. A tüntetések szeptember–október folyamán alábbhagytak – anélkül, hogy hosszú távú érdemi megoldást találtak volna a felsorolt problémákra (Carmen, 2019).

Az újabb országos méretű megmozdulások 2019. október 17-én robbantak ki Bejrútban, miután a kormány újabb adók kivetéséről döntött. A lakosságot különösen felháborította, hogy a tervek szerint az amúgy ingyenes Facebook-, Facetime-, illetve WhatsApp-hívásokat 0,2 amerikai dolláros adóval terhelték volna. Az ún. „WhatsApp-válság” az utolsó csepp volt a pohárban, ugyanis az országos szintű megmozdulások előszele már a nyár folyamán érződött. Nyáron Libanon több pontján is tűz ütött ki, s mivel azokat a kormány nem kezelte megfelelően, nemcsak jelentős természeti károk keletkeztek, de néhány közösségnek is el kellett hagynia a lakóhelyét. A tüntetések eredményeként október 29-én Szaad Haríri miniszterelnök lemondott.

Irak

Irak politikai fejlődésében a 2003-as, harmadik öbölháború meghatározó szerepet játszott: megdőlt az 1979 óta regnáló Szaddám Huszein rezsimje, és új alapokra helyezték a politikai rendszert. A 2005-ös alkotmány rögzítette Irak föderális politikai berendezkedését, és ezzel lezárult az átmenet folyamata, amely során lebontották a Szaddám-rezsim pilléreit. Többek között feloszlatták a Baász Pártot és a fegyveres alakulatokat, illetve megszűnt a szunnita arab kisebbség domináns szerepe. A föderalizmus jegyében alkotmányos alapot kapott a kurd autonómia is, amely *de facto* már 1992 óta létezett.

A 2003 utáni iraki politikai berendezkedés egyik velejárója az erőszak, amely ciklikusan jelentkezett. 2003–2004-ben az amerikai megszállás ellen bontakozott ki felkelés, amelyet a szunnita arab csoportok domináltak. George W. Bush amerikai

elnök 2007-ben bejelentette az Irakban szolgálatot teljesítő csapatok létszámának a megemelését, ami némiképp csökkentette az újabb, 2006-ban elkezdődött erőszakot.

A 2003 utáni iraki politikai rendszer egyik sajátossága az ún. *muházasza*, amely az ország három nagy tömbjének – szunnita arab, síita arab és kurd – etno-szektáriánus csoportokra épülő hatalommegosztása. Ennek alapja az a folyamat, amely során a síita arab politikai erők – a különféle vitáik ellenére – egy tömbbe szerveződtek, amely az Egyesült Iraki Szövetség nevet kapta. A kurd érdekek képviselőit a két politikai erőre – a Kurdisztán Demokratikus Pártjára (*Kurdistan Democratic Party*, KDP) és a Kurdisztáni Hazafias Unióra (*Patriotic Union of Kurdistan*, PUK) – támaszkodó Kurdisztáni Szövetség (*Kurdistan Alliance*) látta el. A szunnita arabok pedig javarészt bojkottálták a 2003 utáni politikai folyamatokat, így a 2005-ös alkotmány megszövegezésében sem vettek részt. Részükről egységes politikai tömb sem formálódott. Az említett *muházasza*-rendszerben az egyes pártszövetségek a politika és a gazdaság terén a saját csoportjaikat juttatták előnyökhöz, ami végső soron korrupcióhoz és nepotizmushoz vezetett. Általánosságban kijelenthető, hogy a kormányzati szféra alkalmazottainak a kinevezése nem a rátermettségnek, hanem az identitásnak, az adott etno-szektáriánus csoporthoz való tartozásnak volt a függvénye, ami egy érdekviszonyokra, nem pedig a teljesítményre építkező, neopatrimoniális rendszer újratermeléséhez vezetett (Mansour, 2019, 7. o.; Abdullah, 2018).

2011 tavaszán – az „arab tavasz” kezdetén – szórványos tüntetések zajlottak Irakban a nagyarányú munkanélküliség, a korrupció és a kilátástalanság miatt, de az ottani megmozdulások nem vezettek olyan következményekhez, mint más arab államokban. 2011 decemberében hivatalosan is befejeződött az Egyesült Államok iraki újjáépítési tevékenysége, így a korábbi megállapodásoknak megfelelően véget ért az amerikai jelenlét. A szunnita arabok lakta területeken azonban 2012–2013-ban azt hosszú ideig tartó tüntetések, felkelések követték, amelyek háttérben a közösség politikai és gazdasági marginalizálódása, valamint Núri al-Málíki síita többségű kormányának a szunnita politikusokkal szembeni fellépése és egyéb szektáriánus problémák álltak. A tüntetések nemegyszer a hatóságokkal és az iraki fegyveres erőkkel való összecsapásba torkollottak. A szunnita arab területen kialakult vákuumhelyzet következtében az Iszlám Állam – amely a szíriai polgárháború körülményei közepette megerősödött – 2014 nyarán jelentős területeket vont ott is az ellenőrzése alá, ami egészen 2018-ig kvázi polgárháborús állapotot okozott. A szakirodalom Irakot nem tekinti a klasszikus értelemben vett bukott államnak, inkább az ún. állami vákuum (*state vacuum*) fogalmát használja az ottani helyzet leírására (Gaub, 2017a). Ez arra utal, hogy az állam csak részben képes ellátni a feladatait, bizonyos funkciókat nem állami szereplők végeznek el, amelyek számos esetben külső – állami vagy nem állami – hálózatra építkeznek.

Az iraki politikai fejlődés külön fejezete a kurd területeken 2017. szeptember 25-én tartott függetlenségi népszavazás, amely elmérgesítette a Kurd Autonóm Terület és a

bagdadi kormány viszonyát. A kurd régió politikailag tradicionálisan megosztott a már említett PUK–KDP-dichotómia mentén, azonban az utóbbi tíz esztendőben a közönségen belüli politikai dinamika is megváltozott, és új szereplők jelentek meg a palettán. Ilyennek tekinthető a Gorran [változás] párt, amelyet 2009-ben Nevsirván Musztafa alapított azzal a céllal, hogy megtörje a két nagy kurd párt duopóliumát. A 2010-es és a 2014-es kurd választásokon még a harmadik erőként megjelent mozgalom azonban 2018-ban már nem jelentett vonzó alternatívát. A 2017-es népszavazás kudarcra a kurd belpolitikát alapvetően átformálta, és az addig azt domináló KDP-vezér, Maszúd Barzáni lemondásához vezetett. Az iraki kormányerők a kurd pesmergák által – az iraki alkotmány értelmében – jogtalanul ellenőrzött területek jelentős hányadát Bagdad ellenőrzése alá vonták, és a kurd politikai életben egy belpolitikai válság rajzolódott ki (Csicsmann, 2018).

2018-ban a 2003-as amerikai beavatkozás után kialakult politikai rend válságának lehattünk a szemtanúi: az említett síita arab erők politikai konglomerátuma, valamint a kurd csoportok szövetsége felbomlott, és vallásokon belüli vitákra került sor. Két nagy új politikai szövetség emelkedett fel: a Bináa és az Iszláh. A Bináa a konzervatív síita arab csoportok mellett szunnita arab és részben kurd csoportokat is tömörít, az Iránnal való szoros kapcsolatok és egy erős állam híve, s Núri al-Málíki korábbi miniszterelnök irányítása alatt áll. Hozzá sorolhatók a Népi Mobilizációs Egységek (*Popular Mobilization Units*, PMU) bizonyos szárnyai is (pl. a Hádi al-Ameri). Az Iszláh választási koalíció pedig a Muklada asz-Szadr irányítása alatt álló Száírún csoport mellett ugyancsak a tagjai között tudhat szunnita arabokat és kurdokat is. Az Iszláh kifejezetten Irán-ellenes álláspontot képvisel, illetve mindennemű külső befolyást elutasít (Mansour, 2019, 11. o.). A 2018-as iraki parlamenti választások győztese a Száírún volt, amely elsősorban korrupcióellenességgel lépett fel az addigi hatalmi struktúrákkal szemben. Hajder al-Abádi miniszterelnök pártja csak a harmadik lett. Októberben Abdul Mahdi alakíthatott kormányt, s az kifejezetten túllépett a homogén szektáriánus blokkokon – ugyanakkor azokon belül egyre komolyabb politikai feszültségek figyelhetők meg.

A 2003-as nemzetközi beavatkozás után 2015-ben került sor az első olyan jelentős tüntetéshullámra, amely szembefordult a Szaddám Huszein bukását követően hatalomra került elittel. Bagdadban és a déli Baszrában a nyári hőhullámmal párhuzamosan bontakoztak ki a tüntetések, amelyek összességében olyan ügyekért léptek fel a kormányzati politika kudarcával szemben, mint az áramkimaradás vagy a rossz vízgazdálkodás. Fontos megemlíteni, hogy míg az előző lázongások többnyire szektáriánus alapon, s főként a szunnita arabok lakta területeken bontakoztak ki, addig 2015-ben vallási hovatartozástól függetlenül alakultak ki. A síiták lakta Baszrában például a Núri al-Málíki által dominált, többnyire síita elittel szemben tüntettek, illetve az Iszlám Állam előretörése miatt is leginkább a saját síita vezetőik tehetetlenségét emelték ki (Mansour, 2019).

A tüntetések 2018-ban elsősorban Dél-Irak területén kezdődtek újra, amiben – Algériához hasonlóan – jelentős szerepet játszott az olajárak évek óta tartó csökkenése és ezáltal a költségvetési egyensúly felbomlása, de hozzájárult a közszolgáltatások minőségének a romlása, különösen a vízkészletek elapadása is. A 2019 októberében elkezdődött újabb tüntetések (októberi forradalom) pedig már Bagdadban és az ország több nagyvárosában zajlottak az egyre rosszabb életfeltételek, a korrupció és a kormányzat alkalmatlansága miatt. A tüntetőcsoportok elutasították a *muhászasza*-rendszert, és a 2003 utáni politikai elit távozását követelték. A kormány a hónap folyamán egy 13 pontos tervet jelentett be, amelynek célja a szegénység felszámolása, a munkahelyteremtés és az életfeltételek javítása volt. Azonban a tüntetések és az azokra adott válaszok továbbra is meglehetősen erőszakosan zajlottak. November 29-én Abdul Mahdi miniszterelnök lemondott (Bartu, 2020b).

* * *

Összegezve milyen közös jellemzők rajzolódnak ki a fenti, általánosabb jellegű bemutatásból? A négy vezető 2019-es elmozdítása jelentős eseménynek tekinthető, ugyanakkor önmagában nem jelenti a rezsimek bukását, hiszen – ahogy az az elméleti felvezetésből is kiderült – az intézményesülés foka szintén fontos tényező. A vizsgált államok közül egyik sem minősül pusztán személyi diktatúrának – annál lényegesen komplexebb a kép. Közös bennük, hogy a függetlenségük kivívása óta hosszú polgárháborús időszak rázta meg őket, amely mély nyomokat hagyott a társadalmi emlékezetben – annak ellenére, hogy a fiatal generációk közvetlenül nem élték át azt. Ugyancsak közös elem – Libanon kivételével –, hogy a járadékra (olaj- és földgázbevételekre) épülő gazdasági struktúra a világgpiaci árak ingadozása következtében válságba került a 2010-es években, sőt Szudán már nem járadékgazdaság, amióta 2011-ben elvált Dél-Szudántól.

A fegyveres erők szerepe és az erőszak alkalmazásának kérdése

Az „arab tavasz” első hulláma kapcsán a szakirodalom jelentős hangsúlyt fektetett a fegyveres erők eltérő szerepére, hiszen a közel-keleti államokban azok történelmi okokból számottevő belpolitikai és gazdasági súllyal bírnak. Tunéziában 2011 tavaszán éppen az apolitikus magatartásuk járult hozzá ahhoz, hogy 2014–2015-re demokratikus struktúrák alakultak ki. A 2011-es tüntetések elemzésekor a szakirodalom három csoportba sorolja a fegyveres erőknek a kialakult helyzettel kapcsolatos fellépését (Barany, 2011):

- a katonaság a tüntetőket támogatta (Egyiptom és Tunézia);
- a hadsereg belülről megosztott volt a tüntetések kapcsán (Líbia és Jemen);
- a katonák a tüntetők ellen vonultak (Szíria és Bahrein).

A 2019-es események tekintetében két szempontból is jelentős kérdés a fegyveres erőknek a tüntetésekhez való hozzáállása. Az egyik, hogy miután a vizsgált négy államban az utóbbi évtizedekben az erőszak a mindennapok részévé vált, így a tüntetők – például Algériában – kifejezetten elhatárolódtak az erőszak valamennyi formájával szemben. A társadalom minden szegmense el kívánta kerülni egy polgárháborús helyzet kialakulását. A másik pedig – ahogy arról már szó volt –, hogy Szudán és Algéria a katonai diktatúra egy-egy fajtája, vagyis a rezsim a fegyveres erők kiemelkedő politikai és gazdasági szerepvállalására épült.

A fegyveres erőknek jelentős szerepük volt abban, hogy Algériában Búteflíka, Szudánban pedig Basír elnököt távozásra bírták. Valójában mindkét vezető a fegyveres erők sorából került politikai pozícióba, ugyanakkor a hosszabb távú célok mérlegelésekor a leváltásuk tűnt a rezsim túlélésének a biztosítására alkalmas eszköznek. Számos országban a katonaság beavatkozására is sor került, ám a rezsimek, tanulva a korábbi tüntetésekből, mérlegelik az erőszak alkalmazásának a politikai kockázatát (Heydemann és Leenders, 2011, 652. o.). Adott esetben pedig addig alkalmazzák az elnyomást, amíg az a nemzetközi közösség rosszállását, esetleges beavatkozását (lásd: Líbia) ki nem váltja. Éppen a líbiai beavatkozás csökkentette annak a valószínűségét, hogy a civil tüntetőkkel szemben alkalmazott erőszak esetleg nemzetközi katonai intervenciót vonjon maga után. A vizsgált négy országban tehát ennek csekély a valószínűsége, ugyanakkor a befolyás más formája (lásd: „A külső befolyás/beavatkozás szerepe”) eltérő megítélés alá esik.

A szudáni Basír-rezsimről a nemzetközi vélemény már az 1990-es évek óta negatív; korábban szerepelt már, hogy a 2004-es dárfúri incidensek felvetették személyesen Basír elnök nemzetközi felelősségét is. Érdekes módon, éppen a 2019-es tüntetések előtti években javult a rendszer nemzetközi megítélése, azonban ez nem akadályozta meg a fegyveres erők közbelépését. Muhammed Hamdan Dagalo („Hemeti”), a paramilitáris Gyorsreagálású Erők (*Rapid Support Forces*, RSF) parancsnoka 2019 áprilisában a hadsereg főhadiszállása előtt tüntetők közé lövetett, június 3-án pedig a fővárosban, Kartúmban tartott mészárlást; a halálos áldozatok száma meghaladta a százat, és több százan megsérültek. A helyiek beszámolója szerint a félkatonai szervezet tagjai több tucat nőt is megerőszakoltak. Fontos megemlíteni, hogy a szudáni tüntetéseken jelentős szerepet töltöttek be a nők: mondhatni, szószólójává váltak az eseményeknek. A velük szembeni fellépés célja e női közösségek megtörése volt (Tossell, 2020, 2. o.). Mindezek kapcsán megemlítendő, hogy az RSF a nemzetközileg is hírhedtté vált Dzsandzsavid milíciák utódjának tekinthető. A dzsandszavidék jelentős

szerepet töltöttek be a szudáni nem arab csoportokkal szemben 2004-ben elkövetett dárfúri atrocitásokban. Maga Hemeti az 1980-as évektől kezdve ott is élt, és részt vett a helyi afrikai eredetű törzsekkel szembeni fellépésekben. Arra is érdemes rámutatni, hogy az erőszak alkalmazásának kérdésében megosztottság volt, amennyiben a reguláris fegyveres erők elhatárolódtak a tüntetőkkel szembeni fellépéstől, azonban az RSF kitöltötte ezt a vákuumot, és egyben markáns politikai szereplőnek is bizonyult.

Algériában a fegyveres erők hatalma a függetlenségi háború örökségéből adódott. Az 1960-as évekre kvázi két, párhuzamos katonai erő bontakozott ki az ország területén, amelyek ugyanazért a célért harcoltak. Végül a tunéziai és a marokkói határ mentén kialakult fegyveres erők (Údzsda [Oujda] klán) bizonyultak az erősebbnek és a szervezettebbnek, amelyek az ország későbbi elnöke, Húári Búmedien (Houari Boumediène) vezetése alatt álltak. Az 1960-as évektől kezdve az algériai hadsereg egyre professzionálisabb lett (Gaub, 2017b, 172–180. o.), az 1990-es évek demokratizálódási folyamatában pedig – Törökországhoz hasonlóan – mélyállami szereplőként avatkozott be az állam védelmében. Ezek az erők is jelentős atrocitásokat követtek el a polgárháború alatt, azonban a népszerűségüket sikerült megtartaniuk, sőt a hadsereg a legjelentősebb politikai szereplővé vált.

Búteflíka elnök 1999-es megválasztása egyben egy „informális hatalommegosztás” volt az elnök, a civil politikai szereplők, a titkosszolgálat, valamint a fegyveres erők között. Az utóbbi intézmény a politikai aktorok fölé helyezkedett, és a háttérből felügyelte az elnök, illetve a pártok tevékenységét. Búteflíka megkísérelte egymás ellen kijátszani az Ahmed Káid Száleh irányítása alatt álló fegyveres erőket és a Muhammed Mediène („Toufík”) vezette titkosszolgálatot (*Département du renseignement et de la sécurité*, DRS). Az elnöknek elsősorban a DRS-sel volt problémája, hiszen az tűnt a politikai-gazdasági elitet ellenőrző szervezetnek. Ezért 2013-ban átszervezte a titkosszolgálatot, Mediène-t pedig 2015-ben nyugdíjazta. Búteflíka 2019. áprilisi menesztésével a 79 esztendőes veterán tábornok, Káid Száleh vált Algéria *de facto* politikai vezetőjévé, még akkor is, ha egy átmeneti időre Abdelkadír Benszáleh (Abdelkader Bensalah) személyében a fegyveres erők nominálták az elnököt. Száleh 2019 tavaszán a fegyveres erők népszerűségének a megőrzése érdekében elhatárolódott Búteflíka elnöktől és annak politikai-gazdasági klánjától. A hadsereg Búteflíkat valójában bábként használta a 2013-as agyvérzése óta, mivel attól tartottak, hogy egy esetleges új elnök alatt veszélybe kerülnek az 1999-es konszolidáció vívmányai. Száleh a politikai-gazdasági elit jeles szereplőinek az elszámoltatásába kezdett, így többek között Búteflíka testvérét és számos, az előző elnökhöz közel álló vállalatvezetőt is letartóztattak. Káid Száleh azonban csupán decemberig állt a hadsereg élén, akkor ugyanis szívrohamban váratlanul életét veszítette. A fegyveres erők tehát az erőszak alkalmazását alapvetően elutasították, de a politikai átmenet felülről történő irányítását valósították meg, ami azért nem lett mégsem népszerű a tüntetők körében, mert tanultak az egyiptomi autoritárius visszarendeződés negatív tapasztalataiból (Boubekeur, 2020).

A libanoni hadsereg – a szudánitól és az algériaitól eltérően – többnyire semleges a politikai kérdésekben, és nem avatkozik be az olyan jellegű rivalizálásba sem (Gaub, 2017b, 119–129. o.). Az országban nem voltak katonai puccsok sem, azonban a politikai berendezkedésből adódóan az államban működnek „párhuzamos fegyveres erők”, amelyeket nem állami szereplők irányítanak – legfőképpen az 1982-ben alakult Hezbollah. Libanonban a fegyveres erők az állam nemzeti egységének a szimbólumát jelentik, és az egyetlen olyan intézmény, amely függetlennek tekinthető, népszerű, és a társadalomban jelen lévő szektariánus megosztottság egyáltalán nem jellemzi. 2019 októberében a tüntetők számos esetben a fegyveres erőkre mint pozitív, a korrupcióval szemben álló szereplőre utaltak. Míg Algériában és Szudánban a civil politikai erők nem tartják kívánatosnak, hogy a hadsereg felülről irányítsa a politikai átmenetet, addig Libanonban épp ellentétes a helyzet. 2019 októberétől azonban a fegyveres alakulatoknak a tüntetőkkel szembeni viselkedésében kettősség látható: számos helyen megvédték az elégedetlenkedőket például a Hezbollah fegyveres szárnyával szemben, ugyanakkor Bejrútban többször is erőszakosan léptek fel az utcai blokádok megakadályozása érdekében. Ez utóbbi miatt elég sok kritika érte a hadsereget, amelynek élén Dzsúszef Aún (Joseph Aoun), az elnök, Misel Aún távoli rokona áll. A főparancsnok egy interjú során a következő szavakkal méltatta a fegyveres erőket: „eljön a nap, amikor elismerik, hogy a hadsereg megmentette Libanont” (*Naharnet Newsdesk*, 2020). Aún kifejtette továbbá, hogy elfogadják a tüntetőknek a szabad gyülekezéshez való jogát, azonban annak a jogállamiság teremtette határok között kell maradnia – utalt a 2019. októberi incidensekre.

Az iraki hadsereg helyzetét a 2003-as amerikai beavatkozás változtatta meg, amikor az Egyesült Államok Szaddám Huszein fegyveres testületeit feloszlatta. Utána új alapokra kellett helyezni az iraki hadsereget, méghozzá a közelgő amerikai kivonulás miatt igen gyors ütemben. Miután Barack Obama elnök washingtoni adminisztrációja fokozatosan felszámolta az amerikai harcoló alakulatokat, 2011-ben megszüntette a katonai jelenlétet, és azt más jogi alpra helyezte, az iraki hadsereg a dezintegráltság és a folyamatos dezertálások következtében nem volt képes megvalósítani az ország védelmét az Iszlám Állam 2014-es térnyerésével szemben (Gaub, 2017b, 102–109. o.). Az országban – többnyire etno-szektariánus alapon – párhuzamos katonai struktúrák alakultak ki, amelyek közül a legfontosabb az említett PMU, amely ma már nemcsak síita milíciákat tömörít magában, hanem 2014 óta szunnita arab egységeket is. 2016-ban a PMU jogi értelemben az iraki hadsereg része lett: annak alárendelésében, mégis attól függetlenül működik. A korábbiakban ismertetett 2018-as iraki belpolitikai válság során a Muktda asz-Szadr vezette Száírún csoport kifejezetten a Népi Mobilizációs Egységek felszámolása mellett lépett fel. Az Irán által támogatott, *de facto* Abú Muhandisz vezetése alatt álló PMU azért jelentős mégis, mert a 2019-es tüntetések elleni kormányzati mozgósításban és a felkelőkkel szembeni erőszak alkalmazásában fajsúlyos – de

nem bizonyítható – szerepe volt: egyes jelentések szerint a mesterlövészek szervezésében jelentős feladatot vállalt. A fényképes beszámolók alapján egyértelműen a PMU egységei vezették az Egyesült Államok bagdadi követsége elleni támadást is (*AlArabiya*, 2019). Ugyanakkor a Muklada asz-Szadr csoportjához köthető ún. kékkalapos milíciák (a kék színű baseballsapkájukról kapták az elnevezést) szintén hajtottak végre támadásokat a tüntető csoportok ellen.

A négy államot összehasonlítva kiderült, hogy Szudánban és Algériában – a történelmi beágyazottság okán – egyértelműen a fegyveres erők irányították felülről az átmenetet. Algériában és Libanonban kisebb erőszakos események történtek, míg Szudán kiemelkedik a kartúmi mészárlás kapcsán, és az iraki eseményeknek is több tucat halottja volt.

Társadalmi törésvonalak, kisebbségek és szektáriánus kérdések

A 2019-es tüntetésekkel kapcsolatos első elemzések kiemelték, hogy a megmozdulások többnyire össznemzeti jellegűek voltak, és elutasítottak mindenféle vallási vagy etnikai megosztottságot (Sayfo, 2019). Az arab nacionalizmusnak az 1960-as és 1970-es évekbeli lecsengését követően az „arab tavasz” 2011-ben egyfajta arab reneszánszt hozott, amely több síkon is érvényesült. A 2019-es tüntetések ismét ezt a látszatot keltették, amikor kifejezetten nacionalista jellegű jelszavakat skandáltak: az általunk vizsgált négy heterogén államban nem egy adott etnikai/vallási csoport mellett vagy ellen tüntettek, hanem országos jelentőségű célokért. Mégis, ha pusztán a tüntetések jellegét nézzük, azt látjuk, hogy az egyes csoportok fizikailag elkülönülten jelentek meg az utcákon: például Irakban a síiták csak a saját városrészeikben mentek az utcára.

Különösen érdekes ez Irak és Libanon vonatkozásában, ahol az etno-szektáriánus hatalommegosztásra épülő rendszer került válságba. Irak esetében ez a 2003 utáni politikai struktúrának, a *muházasza*-rendszernek, míg Libanonban magának a konfesszionális berendezkedésnek a krízise. Míg azonban az előbbiben a 2018-as választás egy új típusú, a 2003-as rendszert meghaladni kívánó, de azt mégis rögzítő politikai megosztottságot hozott el, addig az utóbbiban mindez az alkotmányjogi háttér miatt nem körvonalazódik – és nem is körvonalazódhat, hiszen az az 1943-as nemzeti paktum felrúgásához vezetne. Míg az etno-szektáriánus berendezkedés Irakban politikai fejlődés eredménye, addig Libanonban alkotmányos kérdés. Irak kapcsán a 2005-ben bevezetett föderális rendszer működésének az anomáliái is megemlíthetők, hiszen a 2017-es népszavazás nyíltan megkérdőjelezte az állam területi integritását. A vizsgált két államban az a kérdés, hogy az etno-szektáriánus hatalmi struktúrák megújíthatók-e, vagy egy teljesen más rendszer alapjait kell letenni. A tüntetések – a jelen sorok írójának véleménye szerint – a kialakult politikai berendezkedést azzal az elittel azonosítják, amelynek a távozását követelik. A fő dilemma az, hogy a konfesszionális

rendszer esetleges felbomlása Libanonban nem vezetne-e még a jelenleginél is nagyobb káoszhoz. Irakkal kapcsolatosan számos szakértő azt mondja, hogy a 2003-as átmenetet újra kellene indítani és felépíteni, azonban ez nem igazán lehetséges.

A politika fősodra mind a négy államban eltolódik a szektáriánus és ideológiai gondolkodástól az ügyalapú (*issue-based*) politizálás irányába. A hagyományosnak tekinthető közel-keleti pártok nem egy klasszikus politikai program vagy ideológia köré szerveződnek, hanem egy klán, törzs vagy felekezeti csoport érdekeit szolgálják. A modern értelemben vett európai pártrendszerrel tehát egyik államban sem beszélhetünk. A tüntetések eredményeként azonban a pártok arra is rákényszerülnek, hogy „ideológiamentesen” olyan ügyeket karoljanak fel, mint a korrupcióellenesség és a transzparencia, a gazdasági fejlődéssel kapcsolatos kérdések vagy a környezetvédelem és a vízgazdálkodás problémái. Mindez lassú, akár több évtizedes változás következtében azt eredményezheti, hogy az ország lakói „állampolgárként viselkedjenek”, és ne csak egy szűk elit érdekérvényesítését segítsék vagy tegyék lehetetlenné.

Szudánban és Algériában a szektáriánus/etnikai megosztottság kérdései kisebb súlyjal jelentkeztek a tüntetések során. Míg az előbb említett országban az iszlám vallást követő, de nem arab eredetű dárfúri népcsoportok kilátástalan helyzete okozza a problémát, addig Algériában a kabil kisebbség jogainak a kérdése válik egyre inkább a politikai diskurzus részévé. A 2019-es tüntetések során a szudáni lakosság a szimpátiáját is kifejezésre juttatta: a kartúmi tüntetők egyik gyakran használt jelmondata a „mindannyian dárfúriak vagyunk” volt. Az algériai elégedetlenkedők pedig a kabilok ügyeit karolták fel, és egyenlő jogokat követelnek nekik. A vallási/etnikai kisebbségekkel szembeni elnyomás elítélése a hatalmon lévő politikai elitől való elhatárolódás egyik szimbóluma (Feuer és Valensi, 2019), de önmagában nem jelenti a szektáriánus hatalommegosztás végét.

A külső befolyás/beavatkozás szerepe

A tágabban vett közel-keleti térség a világ egyik olyan régiója, amely – az Oszmán Birodalom felbomlása óta – külső hatalmak befolyása alatt áll (Hinnebusch, 2002, 29. o.). A tanulmány elején utaltam a közel-keleti átalakulás három szintjére, amely azért is szignifikáns, mert a 2019-es tüntetésekre a regionális versengés – különösen az új közel-keleti hidegháborúnak nevezett iráni–szaúdi rivalizálás, illetve a globális (amerikai, orosz, kínai és európai) szerepek és érdekviszonyok átrendeződése – is hatással van. A négy államból három közvetlenül, míg Algéria részben érintett e regionális/globális vetélkedésben, ugyanakkor a tüntetők valamennyiben egyöntetűen elutasították a külső befolyásnak bármilyen formáját. Az említett országok összehasonlítása további különbségeket tár fel.

Irak

Irakban a 2003 utáni politikai konstelláció állandó külföldi katonai jelenlétet és többszörös külső beavatkozást jelentett: a politikai átmenet és az újjáépítés az Egyesült Államok vezette koalíció feladata volt. Az ország 2003 márciusa és 2004 júniusa között a szuverenitását is elveszítette, hiszen a Koalíciós Ideiglenes Hatóság (*Coalition Provisional Authority*) gyakorolta a végrehajtó hatalmat. 2011 decemberében az Egyesült Államok hivatalosan is befejezettnek nyilvánította az amerikai missziót, és kivonta a csapatait Irakból. Miután időközben demográfiai okok és az új politikai feltételek miatt a lakosság többségét a síita arabok tették ki, és ők dominálták a politikai rendszert, Iránnak mint regionális szereplőnek a befolyása rendkívül megnőtt, jóllehet soha sem lett korlátlan. A Máliki-kormány annak ellenére is Teherán egyértelmű befolyása alá került, hogy Irakon belül bizonyos síita körök markánsan ellenezték azt. Az Iszlám Állam kialakulása a külső beavatkozás egy újabb formájával járt, mivel az iráni Iszlám Forradalmi Gárda az említett síita milíciák (PMU) hálózatára építve szárazföldön is megjelent Irakban. Az Egyesült Államok az iraki kormány kérésére 2014 augusztusában koalíciós légitámadások formájában hozzájárított a terrorista szervezet infrastruktúrájának a felszámolásához, és mintegy öt-hatezer katonát állomásoztatott az országban. Az amerikai és az iráni befolyás nem jelentette azt, hogy az egyik vagy a másik oldalt támogatták volna, hiszen – ahogy arra Renad Mansour (2019, 23. o.) felhívja a figyelmet – mind Teherán, mind Washington támogatta Núri al-Málíki, majd Hajder al-Abádi kormányát, sőt mindketten konszenzusos jelöltként kerültek a miniszterelnöki posztra.

A 2018-as választás ismét felszínre hozta a külső befolyás kérdését. Valamennyi politikai erő egyetértett abban, hogy annak minden formáját meg kell szüntetni, és konszenzus mutatkozott abban is, hogy a regionális hatalmak Irakot akarják felhasználni a céljaik elérésében. A 2019-es iraki eseményeket azonban az eszkalálódó amerikai–iráni ellentét begyűrűzése befolyásolta a legjobban. Irán és a PMU igyekezett a tüntetéseket Washington-ellenes irányba terelni, így történt, hogy az Egyesült Államok Bagdad ún. zöld zónájában lévő követségének épületébe is betörték a lázongók, akik az amerikai csapatok távozását követelték. A Fehér Ház vádjai szerint a PMU *de facto* vezetője, Abú Muhandisz és az iráni Forradalmi Gárda Kuds Erők parancsnoka, Kászim Szulejmáni játszott ebben szerepet. 2019 végén pedig az ugyancsak Abú Muhandisz vezetése alatt álló iraki Katáib Hezbolláh hajtott végre támadásokat amerikai támaszpontok ellen. Washington mindegyik mögött a Kuds Erőket vélelmezte, és ez motiválta a 2020. január 3-án indított amerikai akciót, amelynek keretében a bagdadi repülőtér környékén végeztek Kászim Szulejmánival és Abú Muhandisszal. A cél az iráni expanzió visszaszorítása, illetve az amerikai elrettentő erő hitelességének a helyreállítása volt. A 2018-as iraki választás nem az Egyesült Államok elképzelései szerint alakult, és megnőtt azoknak a tábora, akik a teljes amerikai haderő távozását követelték. A Szulejmániék ellen végrehajtott

hadművelet felerősítette ezeket az érzéseket, hiszen Irak szuverenitását (is) sértette az akció. 2020. január 5-én az iraki parlament egy nem kötelező erejű határozatban szólította fel valamennyi külföldi erőt – beleértve az Egyesült Államokat is – a távozásra. Az USA-ellenes síita politikai csoportok – köztük Mukkada asz-Szadr, az Iszláh vezetője és Hádi al-Ámeri, a Badr-brigádok katonai parancsnoka – szintén kritikus hangokat ütöttek meg az amerikaiakkal kapcsolatban.

Az utcákra vonult tüntetők azonban nemcsak az amerikai csapatok kivonulását követelték, hanem kifejezetten a teheráni befolyás visszaszorítását is, illetve az iráni katonák távozását. A 2003 utáni iraki politikai rendszer, amely Teherán erőteljes politikai és gazdasági szerepvállalásán nyugodott, nem biztosított megfelelő életfeltételeket a lakosság számára. Ahogy arról korábban már szó volt, az iráni befolyással kapcsolatban megosztottá váltak maguk az iraki síita politikai erők is. Míg a Mukkada asz-Szadr vezette Iszláh kifejezetten Irán-ellenes hangokat ütött meg, addig a Bináa (Núri al-Málíki) a szomszédos regionális hatalommal való szoros kapcsolatoknak a híve. Teheránnak tehát érdekében állt a tüntetések elnémítása, de még inkább azok USA-ellenes élének a kihangsúlyozása.

Szudán

Szudán akkor került a nemzetközi érdeklődés fókuszába, amikor a 2011 utáni politikai folyamatokban a Vörös-tenger térségének geopolitikai jelentősége megnőtt. Az országban két szövetség rivalizálása zajlik: az egyik oldalt Szaúd-Arábia, az Egyesült Arab Emírségek és Egyiptom, a másikat Katar és Törökország alkotja. Dél-Szudán kiválásával az ország olajbevételei elapadtak, így egyre inkább az Öböl Menti Együttműködési Tanács (*Gulf Cooperation Council, GCC*) államainak az anyagi támogatására szorult. 2016 óta Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek 3,6 millió amerikai dollárt biztosított Szudánnak különféle projektek megvalósítására. Cserében az katonai alakulatokkal csatlakozott a 2015-ben a szaúdiak által életre hívott terrorizmusellenes szövetséghez, amely a húsz felkelővel szemben avatkozott be a jemeni háborúba (Congressional Research Service, 2019, 8. o.). Basír elnök azonban 2017-ben, az öbölbeli politikai válság kibontakozásakor igen nehéz helyzetbe került, ugyanis az azt megelőző években szoros viszonyt alakított ki Kattarral is. Ebben jelentős szerepet játszott a Muszlim Testvériség és annak kiemelkedő gondolkodója, a 2016-ban elhunyt Haszan at-Turábi (Dunne, 2020, 188. o.). Habár az 1990-es években Basír és Turábi között keletkezett politikai nézeteltérések szakításhoz vezettek, az nem gátolta a Kattarral folytatott jó kapcsolatokat, ami többek között abban is megnyilvánult, hogy a dárfúri konfliktus rendezésében Doha jelentős közvetítő szerepet töltött be. Basír nem szüntette meg a katarai kapcsolatait, sőt 2019 januárjában, az akkor már élesen zajló tüntetések közepette személyesen is látogatást tett Dohában, ami a környező államok

rosszallását váltotta ki. A szaúdi és az emirátusi tandem negatívan vélekedett a növekvő törökországi jelenlétről is, amelynek hivatalos célja a vörös-tengeri Szúákin/Suakin kikötőjének a fejlesztése volt. 2017-ben Recep Tayyip Erdoğan személyes látogatást tett a szigeten, és megállapodott Basírral a fejlesztési tervekben. A török–katari jelenlét Egyiptom érdekeit is sérti; habár a Nílus menti állam számos kérdésben nem értett egyet a Basír-rezsimmel, az elmúlt években mégis pozitív viszonyt alakított ki a szudáni vezetéssel. Számára ugyanis kulcsfontosságú a két ország szövetsége az etióp gátépítési törekvések ellensúlyozása érdekében.

Ezt a bonyolult képet érdemes még azzal kiegészíteni, hogy 2017 óta az Egyesült Államok fokozatosan normalizálja a kapcsolatait Szudánnal. Mindez talán annak fényében különösen meglepő, hogy éppen az amerikai politikusok hangoztatták 2004-ben a dárfúri konfliktus népiértájszerűségét, és szólítottak fel a Basír-rezsimmel szembeni fellépésre. Szudán nemzetközi elszigeteltsége jelentős mértékben csökkent Donald Trump és korábban Barack Obama pragmatikus megközelítésének következtében – miközben a Basírral szembeni elfogatóparancs érvényben maradt. A Basír eltávolítását követő átmenet kapcsán fontos kiemelni, hogy a *de facto* katonai vezető, Hemeti erőteljes öbölbeli támogatást élvez, illetve ottani befolyás alatt áll, hiszen többek között személyesen is harcolt a húsz felkelővel szemben a jemeni polgárháborúban. Ha és amennyiben a mérleg nyelve a katonai erőviszonyok felé tolódna, az Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek pozícióit erősítenék meg.

Libanon

Libanon az elmúlt évtizedekben az iráni–szaúdi ellentét középpontjába került. A 2005-ös cédrusos forradalmat követően a két szembenálló oldal – a Haríri vezette Szíria-ellenes Március 14. Szövetség, illetve a Hezbollah irányítása alatt álló, Szíria-párti Március 8. Szövetség – tulajdonképpen a Szíriával a libanoni polgárháború óta fennálló különleges és ellentmondásos viszony mentén alakult ki. A Hezbollahon keresztül azonban Libanon a szíriai polgárháborúban is tényezővé vált, és ezzel a hagyományos Teherán–Hezbollah-kapcsolat is új szintre lépett. 2017-ben Szaad Haríri miniszterelnök a szaúd-arábiai látogatásán – tulajdonképpen szaúdi őrizetben – váratlanul bejelentette a lemondását. Arra hivatkozott, hogy Irán beavatkozik Libanon belügyeibe – ezzel elsősorban a Hezbollah tevékenységére utalt. Haríri végül francia közbenjárásra visszatérhetett Libanonba, ahol a szaúdi beavatkozás (a kormányfő lemondatása) átmeneti egységet teremtett. A tüntetők azonban 2019 októberében mind az iráni, mind a szaúdi befolyás elutasítása mellett foglaltak állást. 2020 elején az ország igen súlyos gazdasági helyzetbe került, mivel Irán egyre kevesebb segítséget tudott nyújtani – ugyanakkor az európai államok (különösen Franciaország), illetve a Nemzetközi Valutaalap szerepe felértékelődött. Mivel pedig jelenleg az Egyesült Államok mellett

az Európai Unió országai közül Hollandia és Németország a Hezbollahnak nemcsak a katonai, hanem a politikai szárnyát is terrorista szervezetnek tekinti, a Nyugatról érkező esetleges pénzügyi támogatás felveti annak teljes elszigetelésének a kérdését – ami alapvetően érintheti az erőviszonyokat.

Algéria

Algéria kapcsán eddig kevésbé merült fel a regionális befolyás kérdése, tekintettel arra, hogy a maghrebi politikai folyamatok az elmúlt évtizedekben részben önálló dinamikájúak lettek, és némileg eltávolodtak a *mainstream* közel-keleti eseményektől. Az algériai fegyveres erők az Egyesült Arab Emírségekkel ápolnak jó kapcsolatokat, illetve kommunikációs csatornákon keresztül szaúdi részről is megfogalmazódott egy esetleges katonai átmenet gondolata, ám azt a tüntetők elutasították (Dunne, 2020, 188. o.).

* * *

A fenti sorok összefoglalásaként kijelenthető, hogy a térség regionális és globális vetélkedés színtere és tárgya. Bár a tüntetők fellépése eredményezhet olyan határozatokat, amelyek az amerikai csapatok távozását követelik Irak területéről vagy az iráni és a szaúdi befolyás felszámolását Libanonban, azonban a gazdasági nehézségek mindegyik államban a külföldi beavatkozás egy másik típusát kényszeríthetik ki. Sőt, a 2011-es „arab tavaszt” követően ez már meg is történt. Összességében tehát nem számolhatunk azzal, hogy a térségben a regionális és/vagy globális hatalmak szerepe a tüntetések eredményeként csökkenne, sokkal inkább az egymás közötti dinamikájuk fogja a jelenlétüket meghatározni.

Politikai erőviszonyok a rezsim és az ellenzék között: a politikai átmenet(ek)

A sajátos közel-keleti kontextusban a politikai folyamatok eredőjét nagymértékben meghatározza, hogy a rezsim, a fegyveres erők és a tüntető csoportok között milyen erőviszonyok bontakoznak ki. Ha és amennyiben a fegyveres erők dominanciája érvényesül, akkor az a katonaság által vezérelt átmenetnek kedvez, egyensúly esetén tárgyalásos átmenet várható, ám a civil szereplők meghatározó volta sem feltétlenül jelenti a demokratikus átalakulás kezdetét. Tekintettel arra, hogy a vizsgált esetek mindegyike gyenge állam, a hatalmon lévők az erőszak valamilyen szintű alkalmazásával mindent elkövetnek a rezsim túlélése érdekében (Stacher, 2015). A négy ország kapcsán fontos utalni az egyiptomi példára, az ottani 2013 utáni visszarendeződésre. Muhammad Murszi elnök elmozdítását követően a fegyveres erők vették a kezükbe a

politikai irányítást, és konszolidálták a hadsereg primátusán nyugvó rendszert (Dunne, 2020, 187. o.). Mivel a négy államból kettő – Algéria és Szudán – éppen a fegyveres erők elsőségére épülő helyzetből mozdult el, a hadsereg által diktált folyamat számukra elfogadhatatlan – ugyanakkor kérdéses, hogy ténylegesen mennyiben a civilek határozzák meg az átmenetet. Valójában mindkét állam esetén a fegyveres erők által irányított politikai folyamatokat vizionálhatunk.

A négy államban közös, hogy a tüntetők ideológiamentesen, karizmatikus vezető nélkül léptek fel, és a teljes politikai elit eltávolítását jelölték meg célként – ami önmagában nehezen értelmezhető, ugyanakkor tükrözi a társadalomnak a nomenklátúra és a rendszer egészének a lecserélésre vonatkozó igényét. Algériában a Hirák, egy széles társadalmi bázison nyugvó mozgalom állt a tüntetések élére, amely feltehetőleg az alulfejlett marokkói területnek számító Rif-hegységben 2016–2017-ben szerveződött, hasonló nevű csoporttól (Rifi Mozgalom, *Hirák Rif*) származtatja a nevét. A Hirák keddenként és péntekenként szervezett tömegtüntetéseket Algériában, és olyan problémákat tűzött napirendre, amelyek korábban tabunak számítottak: például a nők jogainak kérdését. A Hirák – mint mozgalom – amellet, hogy a társadalom sokszínű csoportjai frusztrációjának a képviselője, egyben bizonyos új politikai erők inkubátora is. Azonban a diverzitás hátrányként is jelentkezik, hiszen a különböző csoportok, illetve a mozgalomhoz csatlakozott értelmiségiek több ezer javaslatot fogalmaztak meg (Boubekeur, 2020, 16–17. o.). A fegyveres erők azonban kézbe vették a politikai döntéseket: átmeneti elnököt neveztek ki, majd kiírták az elnökválasztást. Ez utóbbit a tüntetések július folyamán megakadályozták, ugyanis abban a Hirák az egyiptomi példa megismétlődését, a katonai vezetési modell rekonstruálását látta. Végül azonban a katonák számításai jöttek be: igen alacsony (40 százalék alatti) részvételi arány mellett ugyan, de a független színekben indult, ám a Búteflíka-rezsimhez is kötődő Abdelmadzsíd Tebbúnt (Abdelmadjid Tebboune) választották elnökké. Ő az ország első olyan vezetője, akit semmi nem fűz a függetlenségi háborúhoz, és így nem rendelkezik katonai kapcsolatokkal. A megválasztása elméletileg lezárta az átmenetet – a fegyveres erők javára –, azonban a Hirák a koronavírus pandémia megjelenéséig folytatta a tüntetéseket. Azok viszont érdemben nem akadályozták az állam működését.

A szudáni eseményeket szemlélve könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy politikai értelemben egyensúly alakult ki a fegyveres erők és a tüntetők között, ami a 2019. júniusi erőszakos beavatkozást követően egy kvázi tárgyalásos átmenetben manifesztálódott. A gyenge állam élén álló politikai-katonai elit által alkalmazott erőszak kérdése az ország esetében hatványozottan érvényes. Szudánban – Algériához hasonlóan – a tüntetések széles társadalmi bázison nyugodtak, amelyet a 2019 januárjában létrejött Szabadság és Változás Erői (*Forces of the Freedom and Change, FFC*) nevű ernyőszervezet testesített meg. Az FFC politikai pártok és szakmai (különösen orvosi, újságírói és jogászai) kamarák szövetsége, így nem fedi le a tüntető rétegek teljes

spektrumát. A 2019. júniusi mézárhlást követően a feyveres erők képviselőjeként elfogadott Átmeneti Katonai Tanács (*Transitional Military Council*, TMC) és az ellenzéki FFC július 17-én egy 39 hónapos átmenetben és hatalommegosztásban állapodott meg. Az akkor alakult Szuverenitási Tanács egy közös testület, amelynek öt tagját a TMC, másik ötöt az FFC adja, továbbá egy civil taggal egészül ki. A Miniszterek Tanácsa élén az FFC által jelölt miniszterelnök áll, és a védelmi miniszter kivételével valamennyi tagját az ellenzéki erők delegálják. Az új kormányfő így egy elismert közgazdász, Abdalláh Hamdúk lett. A megállapodás szerint 90 napon belül egy törvényhozói tanácsot kellett volna szervezni, az azonban a mai napig nem jött létre (Tossell, 2020, 7. o.).

A hatalommegosztás a gyakorlatban nem jelenti azt, hogy a TMC és az FFC egyenlő partnerként tekint egymásra. A TMC helyettes vezetője, a kartúmi mézárhlásért is felelős Hemeti tekinthető Szudán *de facto* vezetőjének. Számos vélemény szerint Basír elnökéhez hasonló pozíciót kíván elérni, és az átmenet végén megrendezendő választás megnyerését ambicionálja. 2020 márciusában Hamdúk miniszterelnök ellen merényletet kíséreltek meg – ez is a megállapodás törékeny voltát mutatja. Hemeti számos kérdésben túllép a hatáskörén, és a miniszterelnöki jogköröket (is) gyakorolja. Nem mellesleg – ahogy korábban, a külső befolyás kérdésénél arról szó volt – még az öbölbeli államok támogatását is maga mögött tudhatja. A látszólagos hatalommegosztás tehát egyáltalán nem jelenti azt, hogy egyenlő viszonyok lennének, hiszen Szudánban az ellenzék egyfajta kooptálási stratégiája a feyveres erőknek kedvez.

Irakban és Libanonban a feyveres erők, mint láthattuk, más szerepet töltöttek be, ebben az értelemben hasonló típusú átmenet nem bontakozhatott ki. A libanoni tüntetők októberben elérték Szaad Haríri miniszterelnök lemondását, aki így 2020. január végéig töltötte be a pozíciót. A korábbi oktatási miniszter, a függetlenként számon tartott Haszan Díáb került a helyére, aki elsősorban olyan technokrata kormányt szervezett, amelynek feladata az ország kimozdítása a jelenlegi gazdasági válságból. A tüntetők valójában Díáb kormányát sem támogatják, hiszen az előző kabinet tagjaként őt is azzal a rezsimmel azonosítják, és jelentősebb változásokat követelnek. Libanon esetén a fő kérdés az 1943-as nemzeti paktumra épülő konfesszionális rendszernek a fennmaradása, amit láthatóan az elmúlt évtizedek konszenzuális kiigazításai (Táif és Doha) sem voltak képesek biztosítani. Irakban a 2018-as politikai megosztottság a 2003 óta fennálló politikai rendszer válságát jelezte. A választás eredményeként hatalomra jutott Abdul Mahdi miniszterelnök szintén 2019 októberében mondott le; ő a pozícióját 2020 májusáig töltötte be. A helyét a függetlennek tekintett Musztafa al-Kádimi vette át. A kérdés a 2003-at követő átmenet során kialakult iraki politikai rendszer újrakonfigurálása, amihez azonban bizonyos szintű konszenzus szükséges. Jelenleg ez hiányzik az iraki társadalomból és politikai szereplőkből.

Konklúzió

2020 februárjában a közel-keleti térséget is elérte a koronavírus-járvány, amely – Európához hasonlóan – a közösségi élet korlátozásához vezetett. Ez hátrányosan hatott a fizikai jelenléttel járó tüntetésekre, ugyanakkor kedvezett a virtuális térben szerveződő politikai hálózatoknak. Jelen pillanatban a pandémiának a tüntetésekre való hatását igen nehéz megjósolni, azonban néhány, egymással ellentétes hatású tendenciára érdemes kitérni.

A négy államból kettő – Algéria és Irak – jelentős mértékben függ a szénhidrogének értékesítéséből származó bevételtől. Tekintettel arra, hogy 2020 elején a világpiaci ár számottevően visszaesett, ez késleltetett hatás formájában ugyan, de már az idei költségvetésben éreztetni fogja a hatását. Ennek pedig negatív következménye lehet éppen azokra a folyamatokra, amelyek kiváltották a 2019-es tüntetéseket. A járadékgazdaság-jelleg Algériában és Irakban is egyfajta sebezhetőséget jelent politikailag, amit a 2010-es évek közepén bekövetkezett világpiaci áresés már bebizonyított. Libanon és Szudán nem az olaj és a földgáz árának esése miatt, de szintén hasonló helyzetbe került. Így – bár különböző okok miatt – mind a négy országban a tüntetések újraindulására és komolyabb instabilitásra lehet számítani, hiszen a közkiadásokat és az állami szubvenciókat mindenütt le kell faragni. A hibásan kezelt egészségügyi vészhelyzet pedig tovább növelheti az instabilitást és csökkentheti a rezsिम legitimációját (Pack és Mason, 2020).

Ugyanakkor egy ilyen típusú válság idején az állampolgárok jobban függenek a hatóságoktól, mindenekelőtt a fegyveres erőktől, ami kvázi összekovácsolja az államot egy ismeretlen külső ellenféllel szemben. A koronavírus következtében bevezetett, az alkotmányt korlátozó intézkedések (rendkívüli állapot) pedig addicionális jogi eszközöket adhatnak a hatalmon lévő elitek kezébe, hogy fizikai erőszak alkalmazása nélkül marginalizálják az elégedetlenkedőket. A fentiekben említett regionális szereplők – mindenekelőtt Szaúd-Arábia és az Egyesült Arab Emírségek – a pénzügyi támogatásuk révén kihasználhatják a helyzetet, és különösen Algériában és Szudánban erősíthetik meg a geopolitikai helyzetüket, ami a fegyveres erők szerepének a fennmaradását biztosítja (Pack és Mason, 2020).

Összességében elmondható, hogy a 2019-es tüntetéshullám nem tekinthető egy új korszak kezdetének, hiszen beleilleszkedik a 2010-es évek elején kezdődött háromszintű átalakulásba. A korábban alkalmazott elméleti keretek – mint a demokratizációs diskurzus vagy az ún. posztdemokratizációs elméletek – kevésbé használhatók a térség politikai folyamatainak a leírására. A tanulmányból kiderült, hogy a tüntetéseket csupán a rossz makrogazdasági mutatókból nem lehet levezetni, azokban más szempontok is szerepet játszottak. A jelen sorok írója szerint a négyből egyetlen államban sem történt meg az autoritárius rezsimek teljes felbomlása, sokkal inkább azok lassú átalakulása vette kezdetét. Szintén mind a négy országra jellemző, hogy a politikai rezsिम egy gyenge

államra épül, ami az erőszak alkalmazásának és a külső befolyásnak kedvez. A 2019-es tüntetésekre a bemutatott adaptív autoritarizmus kiváltképpen igaz: a rezsím, a fegyveres erők és a tüntető csoportok is egyfajta szocializációs folyamaton haladtak keresztül, amely egyrészt a globális szinten zajló tüntetésekből, másrészt a 2011-es eseményekből táplálkozott. Az elnyomó apparátusok az erőszak kifinomultabb formáit képesek a tüntetőkkel szemben alkalmazni. Bár látszólag úgy tűnik, hogy az utcán lévő tömegek maguk döntenek a jövőjükéről, a gyakorlat nem ezt igazolja. A rezsimek túlélési képességei, úgy tűnik, határtalanok, és még egy hadigazdaság körülményei közepette is újratermelik azt az üzleti és politikai elitet, amely a rendszer fennmaradásában érdekelt.

Irodalomjegyzék

- Abdullah, Sarwar (2018). After IS, Iraq's Major Challenge is Corruption. *The Washington Institute for Near East Policy*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.washingtoninstitute.org/fikraforum/view/after-is-iraqs-major-challenge-is-corruption>.
- Aghrout, Ahmed (2008). Policy Reforms in Algeria. Genuine Change or Adjustments? In Yahia H. Zoubir és Haizam Amirah-Fernández (szerk.), *North Africa. Politics, Region, and the Limits of Transformation* (31–52. o.)
- AlArabiya (2019). Iran-Backed Militias Deployed Snipers in Iraq Protests: Sources. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://english.alarabiya.net/en/News/middle-east/2019/10/17/Iran-backed-militias-deployed-snipers-in-iraq-protests-Sources>.
- Barany Zoltán (2011). Comparing the Arab Revolts: The Role of the Military. *Journal of Democracy*, 22(4), 28–39.
- Bartu, Peter (2020a). The New Arab Uprisings: How the 2019 Trajectory Differs from the 2011 Legacy? (Part 1). *Al Jazeera Centre for Studies*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2020/01/arab-uprisings-2019-trajectory-differs-2011-legacy-part-1-200105102004189.html>.
- Bartu, Peter (2020b). The New Arab Uprisings: How the 2019 Trajectory Differs from the 2011 Legacy? (Part 2). *Al Jazeera Centre for Studies*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/new-arab-uprisings-how-2019-trajectory-differs-2011-legacy-part-2>.
- Bouandel, Youcef (2016). The Arab Spring and Algeria's Exceptionalism. *Scientific Cooperations Conferences on Economics Administration and Social Sciences*. A letöltés ideje: 2020. április 20. http://ase-scoop.org/papers/IWAHS-2016/1.Bouandel_IWAHS.pdf.
- Boubekour, Amel (2020). Demonstration Effect: How the Hirak Protest Movement is Reshaping Algerian Politics. *European Council on Foreign Relations*. A letöltés ideje: 2020. április 20. https://www.ecfr.eu/publications/summary/demonstration_effects_how_hirak_movement_is_reshaping_algerian_politics.
- Brownlee, Jason, Masoud, Tarek és Reynolds, Andrew (2015). *The Arab Spring. Pathways of Repression and Reform*. Oxford: Oxford University Press.
- Carmen, Geha (2019). Co-optation, Counter-narratives, and Repression: Protesting Lebanon's Sectarian Power-sharing Regime. *Middle East Journal*, 73(1). 9–29.

- CIA Factbook (2020). The World Factbook. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>.
- Collins, Robert O. (2008). *A History of Modern Sudan*. New York, NY: Cambridge University Press.
- Congressional Research Service (2019). Sudan's Uncertain Transition. *Homeland Security Digital Library*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.hsdl.org/?view&did=827330>.
- Csicsmann László (2018). A kurd államiság esélyei a Közel-Keleten a geopolitikai rivalizálás tükrében. *Regio*, 26(1), 24–51.
- Csicsmann László, Nagyné Rózsa Erzsébet és Szalai Máté (2017). The MENA Region in the Global Order: Actors, Contentious Issues, Integration Dynamics. *Methodology and Concept Papers*, (4). A letöltés ideje: 2020. április 20. http://www.menaraproject.eu/wp-content/uploads/2017/11/menara_cp_4.pdf.
- Dorsay, James M. (2018). Transition in the Middle East: Transition to What? *National Security*, 1(1), 84–108.
- Dunne, Michele (2020). Fear and Learning in the Arab Uprisings. *Journal of Democracy*, 31(1), 182–197.
- Feuer, Sarah J. és Valensi, Carmit (2019). Arab Spring 2.0? Making Sense of the Protests Sweeping the Region. *INSS Insight*, (1235). A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.inss.org.il/publication/arab-spring-2-0-making-sense-of-the-protests-sweeping-the-region/>.
- Gallien, Max és Werenfels, Isabelle (2019). Is Tunisia Really Democratising? *SWP Comment*, (13). A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2019C13/>.
- Gaub, Florence (2017a). State Vacuums and Non-State Actors in the Middle East and North Africa. In Lorenzo Kamel (szerk.), *The Frailty of Authority. Borders, Non-State Actors, and Power Vacuums in a Changing Middle East* (51–66. o.).
- Gaub, Florence (2017b). *Guardians of the Arab State. When Militaries Intervene in Politics, from Iraq to Mauritania?* London: Hurst & Company.
- Heydemann, Steven (2007). Upgrading Authoritarianism in the Arab World. *The Saban Center for Middle East Policy at The Brookings Institution*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/10arabworld.pdf>.
- Heydemann, Steven és Leenders, Reinoud (2011). Authoritarian Learning and Authoritarian Resilience: Regime Responses to the „Arab Awakening”. *Globalizations*, 8(5), 647–653.
- Hinnebusch, Raymond (2012). The Middle East Regional System. In Raymond Hinnebusch és Anoushiravan Ehteshami (szerk.), *The Foreign Policies of Middle East States* (29–54. o.).
- Hinnebusch, Raymond (2015). Introduction: Understanding the Consequences of the Arab Uprisings – Starting Points and Divergent Trajectories. *Democratization*, 22(2), 205–217.
- Kamrava, Mehran (1998). Non-Democratic States and Political Liberalisation in the Middle East: A Structural Analysis. *Third World Quarterly*, 19(1), 63–85.
- Khan, Mohsin és Mezran, Karim (2014). *No Arab Spring for Algeria*. Washington, DC: Atlantic Council.

- Mackey, Sandra (2008). *Mirror of the Arab World. Lebanon in Conflict*. New York, NY and London: W. W. Norton & Company.
- Mansour, Renad (2019). Challenges to the Post-2003 Political Order in Iraq. *The Swedish Institute of International Affairs*, (8). A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.ui.se/globalassets/ui.se-eng/publications/ui-publications/2019/ui-paper-no.-8-2019.pdf>.
- Muasher, Marwan (2019). Is This the Arab Spring 2.0? *Carnegie Endowment for International Peace*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://carnegieendowment.org/2019/10/30/is-this-arab-spring-2.0-pub-80220>.
- Naharnet Newsdesk (2020). Gen. Aoun: Army Has Rescued Lebanon. A letöltés ideje: 2020. április 20. <http://www.naharnet.com/stories/en/268158>.
- Ottaway, Marina és Ottaway, David (2019). *A Tale of Four Worlds. The Arab Region After the Uprisings*. Oxford: Oxford University Press.
- Pack, Jason és Mason, Nate (2020). Could Coronavirus Lead to an Arab Spring 2.0? *Middle East Institute*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.mei.edu/publications/could-coronavirus-lead-arab-spring-20>.
- Salloukh, Bassel F. (2010). Democracy in Lebanon: The Primacy of the Sectarian System. In Nathan J. Brown és Emad Shahin (szerk.), *The Struggle Over Democracy in the Middle East. Regional Politics and External Policies* (134–150. o.).
- Sayfo, Omar (2019). Arab tavasz 2.0. *Demokrata*. A letöltés ideje: 2020. április 4. <https://demokrata.hu/vilag/arab-tavasz-2-0-174307/>.
- Stacher, Joshua (2015). Fragmenting States, New Regimes: Militarized State Violence and Transition in the Middle East. *Democratization*, 22(2), 259–275.
- Stepan, Alfred és Linz, Juan J. (2013). Democratization Theory and The „Arab Spring”. *Journal of Democracy*, 24(2), 15–30.
- Tossell, Jonathan (2020). Consolidating Sudan’s Transition. A Question of Legitimacy. *Clingendael*. A letöltés ideje: 2020. április 20. https://www.clingendael.org/sites/default/files/2020-02/Policy_Brief_Consolidating_Sudan_transition_February_2020.pdf.
- Werbner, Pnina, Webb, Martin és Spellman-Poots, Kathryn (2014). *The Political Aesthetics of Global Protest: The Arab Spring and Beyond*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Yom, Sean L. (2012). *Understanding the Resilience of Monarchy During the Arab Spring*. *Foreign Policy Research Institute*. A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.fpri.org/article/2012/04/understanding-the-resilience-of-monarchy-during-the-arab-spring/>.
- Zoubir, Yahia H. (2015). The Democratic Transition in Tunisia. A Success Story in the Making. *Conflict Trends*, (1). A letöltés ideje: 2020. április 20. <https://www.accord.org.za/conflict-trends/democratic-transition-tunisia/>.